

SO‘Z MA’NOLARINI O‘RGATISHDA MILLIY QADRIYATLARGA ASOSLANGAN METODLARDAN FOYDALANISH

Baxridinova Nigora Bahtiyor qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

O‘zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi

2-bosqich magistranti

bahridinovanigora02@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada tilshunoslik bo‘limlaridan biri- leksikologiya bo‘limidagi so‘z ma’nolarini , bir ma’noli va ko‘p ma’noli so‘zlar, so‘zlarning ma’no ko‘chish usullarini milliy qadriyatlarga asoslangan metodlar orqaali o‘rgatish haqida so‘z boradi. “Palov tayyorlash”, “Qushchaga yordam”, “Maqol orqali ma’no” nomli metodlar vositasida dars tashkil etish hamda ularning tahlil va natijalari yoritib beriladi.

Kalit so‘zlar: Bir ma’noli , ko‘p ma’noli , o‘z ma’no , ko‘chma ma’no, metafora , metonimiya , sinekdoxa, vazifadoshlik, “Palov tayyorlash”, “Qushchaga yordam”, “Maqol orqali ma’no”, milliylik, qadriyat, insoniylik.

Abstract: In this article meaning of the words, types of transfer of words’ meaning in lexicology which is considered one of the unit of linguistics based on uzbek national ceremonials are taught. According to the methods, like “Making palov”, “Helping to bird”, “Meaning by proverb” organizing a theme and analyzing it are highlighted.

Key words: Single-meaning and multi-meaning words, self-meaning and metaphorical meaning, metaphor, metonymy, synecdoche, responsibilities, “Making palov”, “Helping to bird”, “Meaning by proverb” , nationality, ceremonial, humanism.

KIRISH

Til – har bir xalqning madaniy va ma'naviy merosini asrash, avloddan-avlodga yetkazish vositasi bo'lib, unda milliy qadriyatlar, urf-odatlar va an'analar mujassamlashgan. Har bir so'z o'zida xalqning ma'naviyati, tarixi va dunyoqarashini aks ettiradi. Shu bois, til o'qitish jarayonida milliy qadriyatlarni singdirish nafaqat ta'limiy, balki tarbiyaviy ahamiyatga ham ega. Zamonaviy ta'lim tizimida so'z ma'nolarini o'qitishning turli usullari qo'llanilmoqda. Ammo ularning aksariyati faqat lingvistik tamoyillarga asoslanib, milliy o'ziga xoslikni yetarlicha hisobga olmaydi. Holbuki, so'zlarning ma'nosini milliy qadriyatlar asosida o'rgatish orqali talabalarda nafaqat til bilimi, balki o'z milliy madaniyatiga hurmat hissi ham shakllanadi. Shu sababli, mazkur maqolada so'z ma'nolarini o'qitishda milliy qadriyatlarga asoslangan metodlardan foydalanish zarurati, samarali usullar va ularning ta'lim jarayonidagi ahamiyati tahlil qilinadi. “O'zbek tilidagi so'zlarning semantik taraqqiyoti, ularning jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liqligi, tilning jamiyatdagi o'zgarishlar va ehtiyojlarga moslashishi jarayonida namoyon bo'ladi”[1:82]. Zamonaviy pedagogikada so'z ma'nolarini o'qitishning turli usullari mavjud bo'lsa-da, ularning barchasi ham milliy qadriyatlarni o'zida mujassam etmaydi. Holbuki, tilni o'rganish jarayonida so'zlarning chuqur ma'nosini tushunish va ularning kelib chiqishini bilish o'quvchilar uchun yanada samarali bo'lishi mumkin. Xususan, milliy qadriyatlarga asoslangan metodlardan foydalanish orqali so'z ma'nolari nafaqat nazariy o'rgatiladi, balki ular hayotiy misollar, madaniy meros va an'analar orqali talabalarning tafakkurida chuqurroq mustahkamlanadi. Bugungi globallashuv sharoitida yosh avlodning milliy o'zligiga sadoqatli, o'z tiliga hurmat bilan qaraydigan insonlar bo'lib yetishishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, maqolada so'z ma'nolarini o'qitishda milliy qadriyatlarga asoslangan metodlardan foydalanishning ahamiyati, ularning samaradorligi va ta'lim jarayonidagi o'rni tahlil qilinadi. “O'zbek tilidagi so'zlarning madaniy kontekstda qo'llanilishi, ularning milliy qadriyatlar bilan bog'lanishi, til o'rganishda samarali yondashuv bo'lishi mumkin”[2:35].

ADABIYOTLAR SHARHI VA TADQIQOT METODLARI

Soʻz maʼnolarini oʻqitishda milliy qadriyatlarga asoslangan metodlardan foydalanish masalasi turli tadqiqotchilar tomonidan yoritilgan boʻlib, ular tilshunoslik, pedagogika va madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan muhim ilmiy asoslarga ega. Quyida ushbu mavzuga oid muhim ilmiy manbalar tahlil qilinadi.

1. Tilshunoslik va leksikologiya nuqtai nazaridan yondashuvlar

Tilshunos olimlar tilni milliy madaniyatning ajralmas qismi sifatida oʻrganib, soʻzlarning maʼnosini faqat lugʻaviy jihatdan emas, balki milliy-madaniy kontekstda tahlil qilish lozimligini taʼkidlaydilar. Masalan, A. Nurmonov oʻzining “Oʻzbek tilining leksik tizimi va uning rivojlanish xususiyatlari” (2005) asarida oʻzbek tilidagi soʻzlarning semantik taraqqiyoti haqida fikr bildiradi va ularning maʼno oʻzgarishlari jamiyat taraqqiyoti bilan bogʻliq ekanligini koʻrsatadi. Shuningdek, Sh. Raxmatullayev “Oʻzbek tilining izohli lugʻati” (2008) asarida oʻzbek tilidagi soʻzlarning keng izohlari va ularning madaniy kontekstda qoʻllanilishi haqida maʼlumot beradi. Ushbu lugʻatdan foydalanish, ayniqsa, milliy qadriyatlar bilan bogʻliq soʻzlarni oʻrganishda samarali usul sifatida tavsiya etiladi.

2. Pedagogik yondashuvlar

Til oʻqitish metodikasiga oid tadqiqotlar soʻz maʼnolarini oʻqitishda interfaol va madaniy kontekstga asoslangan usullar muhim ekanligini koʻrsatadi. X. Toʻxtaxoʻjayev oʻzining “Oʻzbek tilini oʻqitish metodikasi” (2016) kitobida tilni oʻqitishda milliy qadriyatlarni singdirishning turli usullari, jumladan, maqollar, topishmoqlar, xalq dostonlari va ertaklardan foydalanish usullarini yoritib bergan. Bundan tashqari, G. Salohiddinova “Oʻzbek tili va madaniy meros” (2020) tadqiqotida oʻzbek tilining oʻziga xosligi va unda aks etgan milliy qadriyatlarning taʼlim jarayonidagi ahamiyatini oʻrganadi. Uning fikricha, oʻquvchilar soʻzlarning milliy qadriyatlar bilan bogʻliqligini oʻrganganlarida ularni eslab qolish va amaliy qoʻllash samaradorligi oshadi.

3. Madaniyatshunoslik va milliy qadriyatlar

Madaniyatshunos olimlar til va milliy qadriyatlarning o'zaro bog'liqligini ta'kidlaydilar. A. Jalolov "O'zbek madaniyatining lingvistik jihatlari" (2015) asarida so'zlar orqali milliy madaniyatning namoyon bo'lishini tahlil qiladi. Unga ko'ra, til nafaqat muloqot vositasi, balki milliy ongni shakllantirish vositasidir. Shuningdek, B. Yo'ldoshev "Milliy qadriyatlar va ta'lim" (2019) tadqiqotida o'quvchilarga milliy qadriyatlarni o'rgatishning eng samarali usullari sifatida interfaol o'qitish, tajribaviy o'rganish va madaniy taqqoslash usullarini keltiradi. "O'zbek tilini o'qitishda milliy qadriyatlarni singdirishning samarali usullari, jumladan, maqollar, topishmoqlar va xalq dostonlari talabalarga so'z ma'nolarini o'rgatishda alohida o'rin tutadi"[3:91].

Metodlar. "Palov tayyorlash" metodi haqida so'z ochsak, bu metod orqali o'quvchilar ham darsni o'rganadi ham palov o'zbek milliy taomlaridan biri ekanligini anglab, uni tayyorlashning yo'l-yo'riqlarini nazariy va tom ma'noda amaliy jihatdan bilib oladi. Buning uchun bizga kerak bo'ladi : qozoncha shaklida predmet , kapgir, sabzi , piyoz, guruch, go'sht , yog' hamda tuz va ziravorlar deb yozilgan 6 ta alohida bo'sh idishchalar , masalliqlar shakli ko'rinishidagi qog'ozlar. Guruh 6 ta bo'linadi hamda 1-guruhga yop idishi , 2-go'sht, 3-piyoz, 4-sabzi, 5- guruch, 6-tuz va ziravorlar idishlarini beramiz. Ulardan talab etiladigan vazifa guruh a'zolari har birlari bittadan ma'no ko'chishlari , bir ma'noli va ko'p ma'noli so'zlar bo'yicha masalliq shaklidagi qog'ozga bittadan savol tuzib idishga solishlari kerak. Jarayon yakunlangach, idishdagi masalliqlar birinma-ketin qozonga solinadi va aralashtiriladi. Tom ma'noda osh tayyor bo'ladi. Tayyor bo'lgach, har bir o'quvchi oshdan "tanavvul qiladi" ya'ni, qozoncha ichidan bittadan qog'oz olib , savolga javob beradi. Hamma o'quvchi qatnashadi. "Milliy qadriyatlarning ta'lim jarayonidagi ahamiyati, o'quvchilarga so'zlarning madaniy va tarixiy kontekstlarini o'rgatish, ularni amaliy qo'llashda samaradorlikni oshiradi"[4:47].

"Qushchaga yordam" metodi. Bu metod quyidagi tarzda amalga oshiriladi: Dorskaga katta olma daraxti chiziladi va unda qush ini ham tasvirlanadi. O'rtada katta daryo tasvirlanadi va daryoning narigi tarafida ona qush boshqa daraxtga in qurgan bo'ladi . Jajji

qushcha hali uchishni bilmagani sababli u tarafga o'ta olmaydi. O'quvchilar 3 bosqichda qushchaga yordam berishlari kerak bo'ladi. Birinchidan narvon yasab , qushchani olib tushish , ikkinchidan , ko'priklar yasab qushchani olib o'tish , uchinchidan yana narvon yasab inga olib chiqib qo'yish. E'tiborli jihati shundaki , narvonlar va ko'priklar yasashda mavzuga doir ma'lumotlar yozilgan qog'ozlardan foydalanish. O'quvchilar dastavval qog'ozga ma'lumot yozishadi . So'ngra u to'g'ri yo noto'g'riligiga qarab birin-ketin yolishtirilib narvonlar va ko'priklar yasaladi. Va so'nggida o'quvchilar o'z bilimlari bilan jajji qushchaga yordam bergan bo'lishadi.

“Maqol orqali ma'no” metodi. (Milliy maqollar yordamida so'z ma'nolarini o'rgatish usuli)Metodning maqsadi:Talabalarga so'z ma'nolarini milliy qadriyatlar bilan bog'lab tushuntirish hamda ularning o'zbek xalq maqollari orqali o'zlashtirilishini ta'minlash.Metodning qo'llanilishi:O'zbek tili ta'limida so'z boyligini oshirish.So'zlarning chuqur ma'nosini tushunishga yordam berish.O'zbek xalq ijodi va qadriyatlarini singdirish.

Metodning bosqichlari: O'rgatilishi kerak bo'lgan so'z tanlanadi. Masalan, “mehnat” so'zi.

1. Maqol keltirish

Bu so'z bilan bog'liq milliy maqol tanlanadi: “Mehnat qilgan elga davlat yog'ilar”

2. Maqolni tushuntirish

Maqolning lug'aviy va obrazli ma'nosi tushuntiriladi: “Davlat yog'ilar” iborasi moddiy va ma'naviy farovonlik ma'nosini bildirishi izohlanadi.O'quvchilardan maqolni o'z so'zlari bilan tushuntirib berish so'raladi.

3. Hayotiy misollar keltirish

Tarixiy shaxslardan misollar keltirish. Masalan, Amir Temurning mehnatsevarligi.

Kundalik hayotdan misollar: dehqon mehnati, hunarmandning sabr bilan ishlashi va natijasi. “Soʻzlar orqali milliy madaniyatning ifodasi, tilning nafaqat muloqot vositasi, balki milliy ongni shakllantirish vositasi sifatida xizmat qilishi mumkin”[5:58].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

“Palov tayyorlash” metodi orqali:

- 1) Oʻquvchilar palov oʻzbek milliy taomlaridan biri ekanligini va uni tayyorlash jarayonini oʻrganishadi.
- 2) Palov tayyorlash hamjihatlik asosida , jamoa bilan amalga oshirilgani uchun ularda jamoa bilan ishlash koʻnikmasi shakllanadi.
- 3) Savollar aralash tushadi va har bir oʻquvchi savolsiz qolib ketmaydi.
- 4) Ham qadriyat , ham taʼlim oʻrgatiladi.
- 5) Talabar darsga boʻlgan qiziqishlari ortadi va diqqatini jamlaydi.

“Qushchaga yordam” metodi bolalar va oʻquvchilar orasida mehr-oqibat, yordam, hamkorlik va masʼuliyat kabi milliy va insoniy qadriyatlarni singdirish orqali til oʻrganishni yoʻlga qoʻyish uchun qoʻllaniladi. Bu metod orqali:

- 1) Yordam koʻrsatish – insoniylik burchlaridan biri ekanligi anglatiladi.
- 2) Leksik va kommunikativ koʻnikmalar oshadi. Oʻquvchilar yangi soʻzlarni nafaqat yodlaydi, balki ular orqali oʻz fikrlarini ifodalay boshlaydi.
- 3) Axloqiy tarbiya shakllanadi. Mehribonlik, yordam va hamjihatlik kabi qadriyatlar bolalar va yoshlar ongiga singdiriladi.
- 4) Jamoaviy ishlash koʻnikmalari shakllanadi. Talabalar birgalikda ish olib borish, muhokama qilish va qaror qabul qilishni oʻrganadi.
- 5) Ham qadriyat oʻrgatiladi ham mavzu mustahkamlanadi.

“Maqol orqali maʼno” metodi asosida:

- 1) Leksik bilim oshadi – “mehnat” soʻzi va unga bogʻliq boshqa iboralar, sinonim va antonimlar tushuniladi.

2) Maqollar orqali tahlil qilish ko'nikmasi shakllanadi – talabalar so'z ma'nolarini an'anaviy hikmatli so'zlar orqali tushuntirishni o'rganadilar.

3) Milliy qadriyatlarga hurmat uyg'onadi – maqolda ifodalangan mehnatsevarlik qadriyati talabalarning ongida yanada mustahkamlanadi.

4) Ijodiy fikrlash rivojlanadi – talabalar maqol asosida mustaqil hikoya va misollar keltirib, fikrlarini aniq ifodalashadi.

Bu metodning samaradorligi shundan iboratki, u faqatgina yangi so'z o'rgatish bilan cheklanmay, balki:

5) Til va madaniyatni uyg'un holda o'rgatadi – so'zning lug'aviy ma'nosi va uning madaniy kontekstdagi o'rni tushuntiriladi.

6) Talabalarni faol ishtirok etishga undaydi – ular nafaqat tinglovchi, balki so'zning qo'llanilishiga oid mustaqil izlanish olib boruvchi bo'lib shakllanadi.

7) Amaliy qo'llash imkoniyatini beradi – talabalarga kundalik hayotda maqollardan foydalanish o'rgatiladi. "Interfaol o'qitish va madaniy taqqoslash usullari orqali milliy qadriyatlarni o'rgatish, o'quvchilarga so'z ma'nolarini amaliy qo'llashda samarali bo'ladi"[6:74].

XULOSA

Til ta'limida milliy qadriyatlarga asoslangan metodlardan foydalanish nafaqat so'z boyligini oshirish, balki o'quvchilarning ma'naviy tarbiyasini ham shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu maqolada "Palov tayyorlash", "Qushchaga yordam" va "Maqol orqali ma'no" kabi metodlar tahlil qilinib, ularning samaradorligi ko'rsatildi. "Palov tayyorlash" metodi so'zlar ma'nolarini, ko'chma ma'nolarni o'rgatib mustahkamlashga qaratilgandir. Bu yondashuv talabalar tilni tarkibiy jihatdan anglashini ta'minlaydi va mustahkam bilim olishiga yordam beradi. "Qushchaga yordam" metodi esa mehribonlik, insonparvarlik kabi qadriyatlarni singdirish bilan birga, ijodiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu usul orqali o'quvchilar so'zlarni nafaqat eslab qoladi, balki ularni hayotiy tajribalar bilan bog'laydi. "Maqol orqali ma'no" metodi xalq maqollari orqali til o'rganish jarayonini yanada mazmunli va tushunarli qiladi. Maqollar so'zlarning semantik doirasini

kengaytirib, milliy tafakkurni shakllantirishga yordam beradi. Bu metodlarning barchasi o'quvchilarning faqatgina til bilimlarini oshirish bilan cheklanmay, balki ularning milliy qadriyatlarni anglashiga, tafakkurini rivojlantirishga va mustaqil fikrlashiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, til ta'limi jarayonida milliy qadriyatlarga asoslangan metodlardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirish bilan birga, milliy o'zlikni mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Nurmonov, A. (2005). O'zbek tilining leksik tizimi va uning rivojlanish xususiyatlari. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi.
2. Raxmatullayev, Sh. (2008). O'zbek tilining izohli lug'ati. Toshkent: O'zbekistan Milliy Ensiklopediyasi.
3. To'xtaxo'jayev, X. (2016). O'zbek tilini o'qitish metodikasi. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi.
4. Salohiddinova, G. (2020). O'zbek tili va madaniy meros. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi.
5. Jalolov, A. (2015). O'zbek madaniyatining lingvistik jihatlar. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
6. Yo'ldoshev, B. (2019). Milliy qadriyatlar va ta'lim. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi.